

Molnár Sándor

A Contenta fejlesztésének aktuális kérdései és trendjei*

A „digitalizáció” mint jellege áthatja mindennapi életünket. Az okoseszközök, informatikai termékek és digitális kompetenciák világában a könyvtárak feladatai is átalakulnak.

Emellett két új és fontos terület összekapcsolódása erősíti fel ezt a változást: a tartalmak hordozói helyben és világszinten is digitális objektumokká alakulnak (illetve már eredeti formájuknak is akként jönnek létre), illetve az olvasók és a könyvtárak is hálózatba kerülnek. Így egy időben válik a könyvtári világ digitálissá és hálózatba rendezetté, mely magát a változást is négyzetes gyorsaságúvá és mélységűvé teszi.¹

A felsőoktatási könyvtárakat szerepkörüknél fogva érzékenyebben érintik ezek a változások, ahogyan azt az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma által jegyzett *A felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányai 2018–2023* című dokumentumban, az intézményi gyűjteményre vonatkozóan megállapították: „A digitális dokumentumok és információ megjelenésével és térhódításával, a dokumentum és a tartalom közötti határvonal elmosódásával, a beszerzett és helyben előállított tartalom együttélésével a gyűjtemények komplexitása megnőtt, a beszerzés, kezelés, megőrzés és szolgáltatás a könyvtár számára új kihívásokat jelent. A felhasználó egyre inkább azt várja el, hogy a számára szükséges, megfelelő funkcionalitással ellátott információhoz azonnal és egyszerűen hozzáférjen.”²

Jelen írásban az SZTE Klebelsberg Könyvtárban végzett digitalizálási munkát, és a helyben fejlesztett legfrissebb online szolgáltatásokat mutatom be. A könyvtárra vonatkozó megállapításaimban az SZTE Klebelsberg Könyvtár adataira támaszkodom.

Napiainkban a könyvtár kettőst célt lát el, egyfelől ki kell tudnia szolgálni olvasóit hagyományos papíralapú dokumentumokkal, de emellett egyre hangsúlyosabban kell támogatnia távoli használatot is.

A 2017-es év adatai alapján³ a beiratkozott olvasók száma és a könyvtári belépések mennyisége némileg csökkent, ellenben nőtt az olvasói terek kihasználtsága, tehát megállítható, hogy az olvasók arányaiban több időt töltenek a könyvtárban, mint korábban.

* Az előadás a Magyar Könyvtárosok Világtalálkozóján, 2018. november 7-én hangzott el.

Ez azt bizonyítja, hogy a könyvtár mint közösségi tér még mindig kiemelten fontos. Ez a körülmény összefügg azzal is, hogy Szegeden a József Attila Tanulmányi és Információs Központ (és benne az egyetemi könyvtár) lát el egyfajta „campus-funkciót”. A 2015 végén bevezetett hosszabb nyitvatartás (8–22-ig, illetve szombaton 9–20-ig) az olvasók körében nagy népszerűséggel bír, bár az igényeket jól példázza, hogy az olvasói elégedettségmérésben a nonstop nyitvatartás igénye is rendre felmerül.

A könyvtárban helyben végzett számítógépes munka is megváltozott. 2004-ben az épület átadásakor két számítógépes kabinetben, több mint 200 munkaállomás került átadásra. Mára az egyik kabinetet ún. egyéni és csoportos tanulási térré alakítottuk át, ahol a felhasználók egy számítógépet körülülve közösen is tudnak dolgozni. Az évek során, a rendelkezésre álló PC-k száma lecsökkent, ugyanakkor a több saját eszközzel (okostelefon, tablet, laptop) érkező hallgatók száma megemelkedett, így az – folyamatos fejlesztésre és bővítésre szoruló – eduroam alapú wifi-használat meg többbszöröződött.

A távhasználatra vonatkozó adatok erőteljes növekedést mutatnak, akár a könyvtár által előfizetett – jellemzően angol nyelvű – adatbázisokra, akár a helyben digitalizált tartalomra vonatkozóan. Számos olyan új típusú szolgáltatás, melyet elsősorban az oktatói és kutatói réteg számára biztosítunk (Open Access támogatás, a DOI számok adminisztrációja, OJS szolgáltatás, vagy az MTMT-vel kapcsolatos munkák) szintén jelentős erőforrásokat kötnek le.

A kiszélesedő szolgáltatási paletta informatikai értelemben véve egyre több erőforrást kíván. A növekvő felhasználói igények egyre kevésbé állnak összhangban a könyvtárak lehetőségeivel, emiatt az intézményközi együttműködés is egyre fontosabbá válik. A bevált gyakorlatok és technológiák intézményközi megosztása, valamint az országban zajló digitalizálási munkák összehangolása is szükségesszerű.

Digitalizálási szempontból két stratégiai tervet tartalmazó dokumentumot, a Közgyműteményi Digitalizálási Stratégiát (2017–2025)⁴ és az említett felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányait tartjuk iránymutatónak.

A Közgyműteményi Digitalizálási Stratégia deklarált célja a digitalizáció társadalmi és gazdasági hatásainak optimalizálása. Ennek érdekében a Szegeden digitalizált folyóiratokat távoli elérhetőséggel elérhetővé tettük EPÁ-ban is, hogy a felhasználók szélesebb köre is hozzáférhessen az információhoz. Így a digitalizált gyűjteményünk egy része közvetlenül részévé vált az OSZK Digitális Könyvtárának is.

A stratégia megemlíti a Hungaricana oldalát mint lehetséges szolgáltatási felületet. A Hungaricana hasonlóan az Europeanához egyfajta intézményi aggregátorként több kisebb digitalizálási projekt eredményeképpen jött létre. A szolgáltatás felületén a gyűjtemények címkézve vannak, így megjelenik az intézményi identitás is.

A *felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányai* című előterjesztés célja a felsőoktatási könyvtárak közös, a nemzeti stratégiai célokhoz illeszkedő középtávú fejlesztési irányainak felvázolása. A digitalizálás és a nemzeti kulturális örökség megőrzését célzó gyűjteményépítés mellett a dokumentum kiemelt figyelmet fordít az oktatói és hallgatói eredményesség előmozdítására, valamint a nemzetközi hálózatokba beágyazott hazai tudomány támogatására.

A könyvtárban végzett digitalizáló munka is gyökeresen átalakult. A technológia eredetileg egyfajta másolatkészítést szolgált, majd később a szövegek digitális feldolgozásával a digitális bölcsészet témakörébe tartozó textológiai kutatások technikai alapjává vált.

Megváltozott a digitálisan tárolt adatok jellege is, korábban a digitalizált lapoldalról készült másolat képalapú szolgáltatása dominált, az EPrints-ben viszont már „e-born”, vagy pedig utólag karakter-felismerített PDF fájlok szolgáltatása vált jellemzővé.

A tartalomszolgáltatás visszatérő problémája, hogy a feldolgozott állományt a felhasználó számára megfelelő funkcionalitással kell(ene) szolgáltatni. A különböző felhasználói csoportok mást és mást várnak el egy adatbázistól, melynek spektruma a digitális másolat elérhetőségétől egy adott szöveg valamilyen vizualizációs eszközzel történő vizsgálatáig is terjedhet. Mára a tisztán képalapú szolgáltatás elavultnak számít, felhasználói szempontból kényelmetlen, és a kereső algoritmusok számára láthatatlan, illetve feldolgozhatatlan.

Az SZTE Klebelsberg Könyvtár már 2000-ben elkezdett kísérletezni szövegek digitális feldolgozásával. Az első digitális formában itt megjelent folyóirat a *Széphalom* volt.⁵

Több különböző folyóiratsorozat feldolgozása után, 2010-ben készült el a könyvtár első EPrints alapú repozitóriuma, melynek célja az egyetemen készült doktori disszertációk adatbázisba gyűjtése volt. A korábbi adatbázisokkal szemben az EPrints elsődleges célja a dokumentumok archiválása és szolgáltatása volt, a textológiai kutatások kiszolgálása némileg háttérbe szorult.

A doktori disszertációk mellett több EPrints alapú adatbázis is készült, melyben más és más gyűjtemény került feldolgozásra. A szolgáltatás együttesen a „Contenta” repozitóriumok nevet kapta, és a Klebelsberg Könyvtár minden helyben készült — dokumentumszolgáltatási — adatbázisának gyűjtőhelye lett.

2013 és 2016 között az SZTE Klebelsberg Könyvtár, a Somogyi Károly Megyei Könyvtár és a *Délmagyarországot* kiadó LapCom Zrt. partnerségben digitalizálta Szeged egyik legfontosabb napilapját, a *Délmagyarországot*. A hosszan elnyúló munka és a nagy tömegű digitalizálás sok erőforrást emésztett fel. A cél magvalósításához pályázati forrás nem állt rendelkezésre, a lap feldolgozása „a két könyvtár saját erőforrásaiból, az online és papíralapú *Délmagyarország* szerkesztőségének szellemi és erkölcsi támogatásával” valósult meg.

A *Délmagyarország* feldolgozásával nagyjából egy időben új korszak köszöntött be a hazai kulturális tartalomszolgáltatás terén: megjelentek az Arcanum Kft. által fejlesztett online adatbázisok, az ADT+ és a Hungaricana. Ezek a korábbi közgyűjteményi adatbázisokhoz képest korszerűbb informatikai megoldásokkal, gazdagabb tartalommal és felhasználóbarátabb felülettel rendelkeztek. Az olvasók/felhasználók emiatt mára egy magasabb szintű szolgáltatást tartanak korszerűnek, emiatt a *Contenta* jövőbeni tartalmi fejlesztését revideálni kellett.

2018-tól a Klebelsberg Könyvtár a *Contenta* tartalmi gyarapítása helyett a meglevő szolgáltatások korszerűsítésére és speciális felhasználói igények kielégítésére összpontosította rendelkezésre álló erőforrásait. Két sikeres pályázat (EFOP-3.6.1-16-2016-00008⁶, illetve EFOP-3.4.3-16-2016-00014⁷) eredményeképpen az egyetem számára két új típusú szolgáltatást indítottunk el, illetve egy kutatói igény kapcsán egy szövegfeldolgozással kapcsolatos projekt támogatása is megvalósult.

Az év elején számos más — az akadémiai szférához tartozó — könyvtárhoz hasonlóan elindítottuk OJS (Open Journal System) alapú, folyóiratkiadó platformunkat⁸, mellyel az egyetemen működő folyóiratszerkesztőségek munkáját segítjük. Maga az OJS az egyetemi intézményekben kiadott tudományos folyóiratok szerkesztési munkáit hivatott megkönnyíteni. Az alkalmazás eredendően a felsőoktatási tudásmenedzsment céljait hivatott

támogatni, nem tartozik a klasszikus könyvtári szolgáltatások közé. Jelenleg 14 folyóirat szerkesztéséhez biztosít a könyvtár OJS keretrendszer, de ez a lista a továbbiakban újabb címekkel fog bővülni. Az OJS alapú szerkesztés segítségével a folyóiratokban megjelent cikkek már a kiadási folyamat elején a könyvtár látóterébe kerülnek, majd a megjelent friss tartalom egy részben automatikus munkafolyamat eredményeképpen bekerül az Egyetemi kiadványok Repozitóriumába is.

A felsőoktatásban egyre hangsúlyosabbá vált a távoktatás és az e-learning funkció. Az SZTE ilyen irányú törekvéseinek támogatására elindult az SZTE Elektronikus Tananyag Archívum, mely célja az egyetemen keletkezett elektronikus tananyagok gyűjtése.⁹ A gyűjtemény – szintén a Contenta részeként – az előzetes tervek szerint, a tananyagok hosszú távú megőrzése mellett, a jövőben akár az egyetemi távoktatás meghatározó portáljává válhat.

Az adatbázis gyarapodása két forrásból történik. A korábbi években pályázati forrásból elkészült elektronikus tananyagok (melyek hosszú távú tárolása korábban nem volt megoldott), és a jelenleg készülő elektronikus tananyagok.

Az egyes tananyagokhoz azok visszakereshetőségének érdekében analitikus rekordok készülnek, s az idén készült tananyagok katalogizálásában az oktatók is aktív szerepet játszanak.

A korábbi repozitóriumban a tartalmi feltárás szabad szavas kulcsszavakkal történt, illetve a visszakereshetőség alapja a teljes szövegen alapuló full-text index volt. Az egyetem 12 kara széles diszciplináris spektrumot ölel fel, emiatt az adatbázis tervezése során felmerült valamilyen zártelmű tárgyszórendszer integrálása.

Több lehetséges alternatíva számbavétele után, Tichy Rács Ádám segítségével, a HORIZON2020 program tezaurusza került felhasználásra. A felhasználóbarát megjelenítéshez szükséges technológiai háttérrel pedig az EPrints szoftver témafa alkalmazása biztosítja. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az integrált taxonómia stimulálja a használatot, a rekord besorolása nem kötelező, a szerzők a feltöltés során mégis igyekeznek a lehető legpontosabban meghatározni a dokumentum tárgyát.

Az elektronikus tananyagok komplexitása eltérő, ezért feldolgozása során jelölhetjük azok szervezettségi szintjének különbségeit. A legkisebb egység az egyszerű tanulási objektum szintje, amely például lehet egy ábra, a legnagyobb az akár több szemesztert átölelő képzési blokk. A kisebb egységek külön fájlban tárolásának lehetősége egyszerűbbé teszi annak újrafelhasználását (például egy külön fájlban tárolt térkép több kurzushoz is felhasználható, így a digitális állomány többszörös használati értékkel bírhat).

A könyvtár által szolgáltatott 11 repozitórium közül egy tematikailag és céljaiban is markánsan eltér a többitől, jellegében Széphalom-jellegű, textológiai kutatást ösztönző gyűjteményt mutat. „A mindennapi élet egyháztörténeti forrásai a Békési Református Egyházmegye gyűjteményeiben 1711–1821 között”¹⁰ című adatbázis voltaképpen egy kutatást¹¹ támogató dokumentumtár, melyben a történelmi Békés-Bánati egyházmegyéhez tartozó református gyülekezetek levéltári anyagait rendszerezik. Az adatbázisban szereplő dokumentumok egy része a mai Szerbiában és Romániában található gyülekezetek helyben őrzött iratai. Az iratanyag kézzel írott forrásokat tartalmaz, gyakran unikális, emiatt sokkal inkább levéltári, mintsem könyvtári jellegű gyűjtemény.

A dokumentumok feldolgozása speciális szakértelmet kíván, a gépi feldolgozás (karakterfelismerés) nem megoldható, és mint feladat túlmutat a könyvtár lehetőségein. A

könyvtár a keretrendszer, mint a kutatók számára készült kollaborációs felületet, biztosítja. Az iratokról, pontosabban azok másolatáról a feldolgozást végző kutatók szöveghű átiratot készítenek, és így válik kereshetővé az állomány. A repozitórium illetően módon nemcsak archiválási, hanem egyfajta tartalom-előállítási szerepet is betölt.

Összegzésként megállapítható, hogy továbbra is van létjogosultsága a közgyűjteményi digitalizálásnak, de annak jellegét és céljait igazítani kell a jelenleg elérhető tartalmak függvényében. A közelmúltban elérhetővé vált nagy mennyiségű tartalom miatt a könyvtárakban folyó digitalizálás számára inkább a minőségi, mintsem a mennyiségi célok megvalósítása kerül előtérbe. Felértékelődhet a korábban nehezen vagy egyáltalán nem hozzáférhető lokális tartalmak (például hagyatékok) digitalizálása. A könyvtárak által kezelt adatbázisok esetében fontos szempont, hogy azokat a szolgáltatás bevezetése után is folyamatosan bővítsük és fejlesszük. A közgyűjteményi tartalomszolgáltatásban a könyvtárak számára fontos feladattá válhat az információ visszakereshetőségének minél magasabb szinten történő biztosítása. Az analitika elmélyítése hozzáadott értékként versenyelőnyhöz juttathatja a könyvtárakat. Hozzáadott értékke válnak továbbá az egyes források együttes lekérdezhetőségének biztosítása. A hagyományos könyvtári katalógussal együtt kérdezhető le a digitalizált adatbázisok és adattárak összessége. Ráadásul a szabványos felületek és interfészek (pl. OAI-PMH protokoll biztosította arathatóság) utat nyithatnak egyfajta magasabb szintű aggregációhoz is.

Jegyzetek

1. Sennyei Pongrácz – Kokas Károly: Könyvtárak a hálózatban. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2011. 58. évf. 10. szám, pp. 419–429.
2. A felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányai 2018–2023, 24. p. http://ekk.org.hu/sites/default/files/EKFJ_2018_2023a.pdf
3. Az SZTE Klebelsberg Könyvtár beszámolója a 2017. évről. <http://www.ek.szte.hu/eves-jelentesek/>
4. Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia (2017–2025) <https://digitalisoletoiprogram.hu/hu/tartalom/kds-kozgyujtemenyi-digitalizalasi-strategia>
5. Sándor Ákos – Hegyi Ádám: Folyóirat indexelése zebraival. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2002. 49. évf. 5. szám, pp. 199–201.
6. Intelligens élettudományi technológiák, módszertanok, alkalmazások fejlesztése és innovatív folyamatok, szolgáltatások kialakítása a szegedi tudásbázisra építve. <http://www.u-szeged.hu/efop-361-00008-adatlap>
7. A Szegedi Tudományegyetem oktatási és szolgáltatási teljesítményének innovatív fejlesztése a munkaerőpiaci és a nemzetközi verseny kihívásaira való felkészülés jegyében. <http://www.u-szeged.hu/fejlesztjesiprojektek/efop-3-4-3-16-2016-00014/efop-3-4-3-16-2016-00014>
8. OJS folyóirat-platform. <http://www.ek.szte.hu/ojs/>
9. Nagy Gyula: A könyvtárak szerepe a digitális és elektronikus tananyagok archiválásában. In: Tick József – Kokas Károly – Holl, András (szerk.): NETWORKSHOP 2018 konferenciakötet. Budapest: Hungarnet, 2018. pp. 91–97.
10. A mindennapi élet egyháztörténeti forrásai a Békési Református Egyházmegye gyülekezeteiben 1711–1821 között. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/>
11. A mindennapi élet egyháztörténeti forrásai a Békési Református Egyházmegye gyülekezeteiben 1711–1821 között: digitális dokumentációs tár kialakítása. <http://nyilvanos.otka-palyazat.hu/index.php?menuid=930&num=123974&keyword=123974>